

Шевчук А.В.

Житомирський державний університет імені Івана Франка

ЮРИСДИКЦІЯ ТА СОЦІАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ МЕЖОВИХ СУДІВ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (1814–1840 РР.)

Запровадження межової системи в Західних губерніях Російської імперії розпочалося на прохання місцевого дворянства затвердженням у 1810 р. «Положення для розмежування Литовсько-Віленської губернії». У 1814 р. ця система була поширена на Подільську губернію. У кожному повіті створювався межовий суд. У 1818 р. було створено Подільський губернський апеляційний нормальний суд, рішення якого були остаточними.

Юрисдикція межових судів полягала передусім у розмежуванні приватних маєтків. Було запропоновано чітку схему процесу, яка була успішною, якщо обидві сторони виявлялися зацікавленими у швидкому розв'язанні справи. Фактично верховна влада не втручалася у приватне розмежування, що мало наслідком затягування процесів.

Держава дозволила землевласникам самостійно вирішувати свої земельні спори, але все, що стосувалося казенної власності, потребувало пильної уваги через бажання місцевих землевласників збільшити свої угіддя. Враховуючи склад межового суду з місцевого дворянства, було запроваджено окрему процедуру для розмежування дворянських маєтків з казенними (старостинськими, едукаційними, духовними тощо). Обов'язковим елементом став нагляд члена губернського правління, казенної палати та стряпчого казенних справ.

Стосунки межових судів з верховною та місцевою владою були непростими. Спроби за допомогою регулярного звітування та листування з підпорядкуванням губернському межовому суду поставити під певний контроль межову систему наїтовхувалася на опір з боку суддів. Це призводило до небажання частини посадовців добросовісно виконувати свої службові обов'язки. Загалом же межова система, яка була своєрідно модернізованою попередньою підкоморською, не вписувалася в концепцію Миколи I щодо скасування регіональних відмінностей, тому в 1840 р. була ліквідована.

Ключові слова: Подільська губернія, Російська імперія, система межових судів, розмежування казенних та приватних маєтків, лояльність місцевих еліт.

Постановка проблеми. Остання чверть XVIII ст. стала періодом швидкого європейського територіального зростання Російської імперії. На думку російської влади, саме цей фактор був головною ознакою процвітання держави. Проте захопити регіони колишньої Речі Посполитої виявилось не настільки складним завданням, як інкорпорувати їх до російської адміністративної, господарської та судової систем. На приєднаних землях влада зустріла усталену станову судову систему з виборністю та позитивним перебуванням на посадах суддів, розвинутий інститут адвокатури, невтручання держави в судові справи тощо. Частину цих елементів (передусім виборність суддів) Катерина II запровадила в імперії за «Учреждениями для управления губерний...» 1775 р. Після завершення поділів Речі Посполитої верховна влада приступила до запровадження російських адміністративних, фінансових і судових інституцій.

Прихід до влади Павла I призвів до різкого повороту у внутрішній політиці: заради отримання підтримки польської еліти були відновлені окремі елементи польської судової традиції. Фактично російська правляча верхівка, зберігаючи адміністративну владу, заради лояльності польського дворянства надала повну свободу в судовій сфері, зокрема на повітовому рівні, не втручалася у справи, пов'язані з кріпаками, дозволяла вибір суддів дворянством повітів. Чи не найважливішим аспектом для власників та користувачів маєтностями було чітке врегулювання меж їхньої землі. Для цього були відновлені підкоморські суди. Політика домовленостей з поляками продовжувалася й Олександром I, який у нагороду за повну лояльність ішов назустріч побажанням дворянства. Діяльність підкоморських судів була дуже затягнутою: якщо одна зі сторін не погоджувалася з вироком або не бажала розмежування, то процес тривав роками, інколи десятиріччями,

необхідними були ревізії й апеляції спочатку в губернському суді а за потреби й у Сенаті. Тому в 1810 р. для Західних губерній було запропоновано набагато ефективнішу межову систему. У 1814 р. повітові межові суди були запроваджені в Подільській губернії (відсутні в Київській та Волинській). Проте чи готова була верховна влада повністю не втручатися в земельні відносини, довіряючи місцевій еліті? Аналіз юрисдикції та соціального значення межових судів повинен дати відповідь на це питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом визначення юрисдикції та соціального значення межових судів у Віленській, Гродненській, Мінській і Подільській губерніях опинилися поза увагою істориків та дослідників історії права. Основні причини цього полягають, на наше переконання, у перебуванні вивчення діяльності межових судів на стику історії та юриспруденції, трудомісткості дослідження архівних фондів. Разом з тим процес проведення розмежування в інших регіонах Російської імперії став предметом вивчення дореволюційних дослідників історії права та практиків-землевпорядників. Ф. Маліновський [19] виділяв три періоди в проведенні розмежування – від створення Російської імперії до часу написання праці. Автори посібників Ф. Некрасов [20] і С. Кавелін [17] охарактеризували процес розмежування, звертаючи увагу на місцеві межування Полтавської та Чернігівської губерній, Бессарабії та Закавказзя. Проте межова система в губерніях, приєднаних від Речі Посполитої, залишилася поза їхніми дослідженнями. Причина цього полягала в повній відмінності досліджуваного нами регіону від решти. Сучасні російські дослідники Г. Смірнов та С. Смірнов аналізують теоретичні аспекти проведення генерального [31] та спеціального [32] межування. Окреслюючи успіхи межування в центральних (поміщицьких) губерніях, вони зазначають його невдачі на окраїнах, де поміщицьке землеволодіння було відсутнім. Питанню генерального та його продовження – спеціального межування на башкирських землях присвячена публікація А. Акманова [1]. Автор робить висновок, що російська влада намагалася одночасно зберегти вотчини башкир та наділити землю переселенців.

Джерельною базою даного дослідження стали документи фондів 120 «Подільський головний суд», 134 «Подільський губернський межовий суд», 594 «Проскурівський повітовий апеляційний межовий суд» Державного архіву Хмельницької області, 484 «Вінницький межовий апеляційний суд», 489 «Літинський межовий апеляційний

суд» та 515 «Брацлавський межовий апеляційний суд» Державного архіву Вінницької області.

Постановка завдання. Метою наукової розвідки є встановлення юрисдикції межових судів, яка полягала в розмежуванні володінь приватних власників між собою та з казенною власністю, соціальне значення цих процесів, аналіз взаємовідносин межової системи із владою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Запровадження межової системи в Західних губерніях Російської імперії розпочалося 6 жовтня 1810 р. На прохання місцевого дворянства було затверджено «Положення для розмежування Литовсько-Віленської губернії» [22, с. 377–379]. 26 січня 1814 р. межова система була поширена на Подільську губернію [23, с. 737–740]. У кожному повіті створювався межовий суд, який складався з двох частин: суд першої інстанції та суд апеляційний. Перший розбирав межові справи на місці та межував маєтки. Другий передусім розглядав усі справи, які надходили по апеляції з суду першої інстанції [22, с. 379, 381]. Законодавець чітко визначив коло справ, які не належали до компетенції межового судочинства: право власності на маєтки, конкурсні справи (про розподіл маєтків між кредиторами), справи, закінчені полюбовно або третейським судом, не взяті до його заснування на апеляцію. Після відповідного звернення сторони визначався термін явки через повітового возного – не більше чотирьох тижнів [22, с. 379].

Наступним етапом у розвитку межового судочинства стало створення за ініціативи губернського маршала та депутатів від дворянства 19 листопада 1815 р. Гродненського губернського апеляційного нормального суду [24, с. 380]. За цими ж правилами було створено 22 грудня 1818 р. Подільський губернський апеляційний нормальний суд [26, с. 646]. Підставою для його створення стало визнання верховною владою порушень у роботі повітових апеляційних судів (що приймали остаточні рішення) через упередженість суддів. Тому, згідно з правилами для повітових судів, утворювалася губернська судова установа, чий рішення тепер були остаточними [24, с. 380–381].

Розмежування приватних маєтків. Встановлення меж землеволодіння / землекористування попередніми підкоморськими судами супроводжувалося багатьма проблемами, зокрема, завантаженістю судів та тривалістю розглядів із складною системою ревізування й апеляції судових справ. Верховна влада деталізувала процес розгляду справ: представлялися відповідні документи від обох сторін, розглядалася справа на місці та про-

водилося розмежування. Призначений повітовим межовим апеляційним судом межовий суддя прибував на місце спору (на ґрунт) за кошти сторін і відкривав присутствіє суду першої інстанції. Важливими учасниками були присяглі арбітри – один від обох сторін (обирався за жеребом) та один від усіх суміжних земель. Відсутність арбітра з боку противника розмежування не була перепорою для розгляду справи. Ще до початку безпосереднього розгляду сторони закликалися до примирення. Першим етапом було складання присяги, далі відбувався сам процес: збиралися докази, покази свідків і відповіді на опитувальні пункти (по троє свідків від кожної сторони). Суддя одразу ж повинен був прийняти рішення. Окремо передбачалося, що якщо щось не було передбачено даним «Положенням про розмежування...» 1810 р., то варто використовувати правила Литовського статуту для підкоморських судів. Російська влада була зацікавлена у швидкому процесі й тому, враховуючи статус сторін процесу (дворяни), межовому суду надавалася можливість своїм вироком карати винуватих у затягуванні розгляду: піддавати ув'язненню на шість тижнів у вежі та накладати штраф на користь потерпілого в 100 кіп грошей. Виконання вироку доручалося поліції. Якщо ці методи не допомагали, то межовий суддя приступав до вирішення справи за участю однієї сторони [22, с. 380–381].

Була запроваджена апеляція, але якщо площа спірних угідь становила менше однієї уволоки, то рішення межового суду першої інстанції вважалося остаточним; якщо більше, то допускалася апеляція до повітового апеляційного межового суду. Крім самої апеляції, повітовий межовий суд отримував після закінчення розгляду протокол, а регент суду видавав виписки з протоколу [22, с. 381–382]. В апеляційному суді вводилася така форма судового процесу, яка мала б задовольнити обидві сторони. Після неодмінної пропозиції про примирення передбачалося два варіанти розгляду справи судом:

– у самому присутствії – перевірялася справа на відповідність документам та планам. У разі непорозуміння на місце відряджався один з членів суду разом із коморником, вони оглядали спірні території. Якщо ж порушень не було, то рішення оголошувалося негайно;

– безпосередньо на місці – суд відряджав за кошти обох сторін трьох суддів, які утворювали відділення, чие рішення вважалося остаточним. У разі письмового звернення судді до відділення обиралися за жеребом.

Щоб уникнути затягування процесу, законодавець передбачив спеціальну процедуру: справа повинна розглядатися негайно, ніякі нові докази, не надані суду першої інстанції, не приймалися до розгляду, апеляційний суд не повинен був проводити повторного слідства [22, с. 382]. Дотримуючись принципу самостійного врегулювання дворянством своїх земельних справ, верховна влада в 1815 р. відхилила прохання поміщиків про нагляд за суддями та присутність під час розгляду межових справ між приватними власниками губернського й повітових стряпчих [24, с. 300]. Разом з тим у 1822 р. Сенат вирішив, що рішення суду першої інстанції не приводиться у виконання, якщо подана апеляція, а спірні угіддя повинні залишатися у володінні попереднього власника [27, с. 341].

Рішення повітового апеляційного суду, до створення губернського нормального апеляційного суду в 1818 р., були остаточними [26, с. 646].

Якщо теоретичні аспекти детально прописувалися, то практичні наслідки виявлялися дещо іншими. Передусім скасування підкоморських судів і запровадження межових зумовило спробу окремих землевласників переглянути наявні межі їхнього землеволодіння / землекористування. У 1819 р. управляючий Хмільницькою економією титулярний радник Г. Камінський у своєму зверненні до Літинського межового апеляційного суду пояснював, що власники с. Кожухів – поміщики Кожухівські вимагали розмежування з сусідніми маєтностями, у тому числі й з його економією. Проте розмежування було проведено підкоморським судом, а межі встановлені копцями. Ніяких апеляцій протягом 10 років не було. Оскільки економія була пожалувана попередньому власнику князю О. Безбородьку, то й розмежування мало б проводитися з відома казенної палати. Тому Г. Камінський просив суд відмовити у розгляді справи [6, арк. 17–17 зв.].

Брацлавський межовий апеляційний суд у 1840 р. розглядав три справи про розмежування угідь між приватними власниками. У двох випадках однією зі сторін були спадкоємці І. Свейковського¹ з с. Шолудьки, а іншими виступали князь Четвертинський (з'їзд призначено на 24 квітня) та граф Болеслав Потоцький (на 30 вересня). До складу суду першої інстанції входили межовий суддя відставний капітан І. Бохенський разом з

¹ Ще у 1835 р. межовий апеляційний суд наказував надати спадкоємцям межові плани і документи, погрожуючи вирішити справу згідно з «Положенням про розмежування...» 1810 р. та винуватих оштрафувати. Проте далі погроз справа не пішла [8, арк. 13 зв.].

землеміром Й. Туровським і секретарем дворянином І. Суходольським. Під час призначення в першій справі апеляційний суд вимагав від Брацлавського земського суду розпорядження, що якщо межовий суддя буде потребувати допомоги земської поліції, то пристав 4 стану Гаврилов надасть її. Третя справа стосувалася розмежування володінь у сусідніх повітах – за вимогою Вінницького межового суду на виконання указу Подільського губернського межового суду було відкомандировано межового суддю І. Бохенського, який разом з вінницьким колегою Й. Малюем мав розмежувати с. Цвіжин Вінницького повіту поміщика Ц. Ярошинського від с. Тростянець Брацлавського повіту поміщика І. Грохольського [11, арк. 1, 4, 7 зв.]. Розгляд останньої справи розпочався ще в 1833 р., коли судьями від Брацлавського межового суду були призначені І. Бохенський та Ш. Веллман. До 1835 р. ніяких звернень та з'їздів не було, Ш. Веллман помер, і замість нього було призначено К. Годлевського [10, арк. 7 зв.; 9, арк. 13 зв.-14]. Після завершення межовання межовий суд повинен був подати план нововстановлених меж у трьох екземплярах до апеляційного суду для відсилання до Подільського губернського межового суду [11, арк. 3].

Земельні суперечки ускладнювалися та затягувалися, коли розгляд справ про спірні землі відбувався між поміщиками суміжних губерній. У 1825 р. Державна рада розглядала справу про спірні землі князя Чарторийського в Гайсинському повіті Подільської губернії, які оскаржував поміщик Липовецького повіту Київської губернії Сарнецький [29, с. 85–87]. Перший розгляд відбувся в 1805 р., було створено підкоморський суд із двох підкоморіїв Липовецького та Гайсинського повітів. Потім справа надійшла до Подільського головного суду, а вже з нього в 1815 р., за скаргою Сарнецького, – до апеляційного межового суду, який, оскільки маєток позивача знаходився на кордоні між губерніями, призначив у 1818 р. суд з межового судді та підкоморія Київської губернії. Справа затягувалася через розбіжності та скарги. У 1820 р. було призначено окремих судів із двох межових суддів та двох підкоморіїв Київської губернії. Межовий департамент Сенату визначив згідно з Литовським статутом (артикули 7 і 8 розділу IV) та «Положенням...» 1810 р. наступний порядок вирішення цієї й аналогічних справ:

– на місці спірних земель створювати суд з двох членів Гайсинсько-Ольгопільського повітового межового суду (за погодженням з князем Чарторийським) та з двох повітових маршалків

Київської губернії, щодо яких обидві сторони не мали жодних підозр;

– у разі незгоди з чиеюсь кандидатурою її повинні були замінити, обидві сторони подавали письмову згоду на запропонований склад суду, що починав роботу згідно з законами 1810 р.;

– у разі прийняття одноголосно чи більшістю голосів рішення оголошувалося обом сторонам. Незадоволений мав право подати апеляцію до Подільського губернського межового суду;

– у разі розбіжностей чи рівності голосів утворювався новий окремих суд із двох членів Подільського губернського межового суду та губернського маршалка й радника другого департаменту Київського головного суду. Якщо прийняте цим судом рішення буде одноголосним чи вирішене більшістю голосів, тоді за § 55 «Положення...» 1810 р. справа вважалася вирішеною остаточно, вирок приводився у виконання, не підлягаючи апеляції;

за рівності голосів справа надходила до Сенату.

Отже, для прискорення розмежування маєтків приватних власників верховна влада запропонувала чітку схему процесу, у якій теоретично були всі шанси бути успішною, якщо обидві сторони виявлялися зацікавленими у швидкому розв'язанні справи. Хоча передбачалося покарання для тієї зі сторін, яка затягувала процес, але насправді воно практично не застосовувалося через корпоративну етику. Фактично верховна влада не втручалася у приватне розмежування, що мало наслідком затягування процесів. Спроби поміщиків за допомогою чиновників навести лад закінчилися невдало через позицію російської влади, яка дотримувалася курсу на порозуміння з елітами, не втручаючись у їхні партикулярні справи, та не бажала використовувати ресурси (чиновників) під час судових розглядів, які постійно переносилися.

Розмежування казенних маєтків. Якщо держава дозволила землевласникам самостійно вирішувати свої земельні спори, то все, що стосувалося казенної власності, потребувало пильної уваги через бажання місцевих землевласників збільшити свої угіддя. Враховуючи склад межового суду, який формувався з місцевого дворянства, бажачі розбагатіти зустрічали розуміння та підтримку. Тому верховна влада згідно з «Положенням про розмежування...» 1810 р. запровадила окрему процедуру для розмежування дворянських маєтків з казенними (старостинськими, едукційними, духовними тощо). Обов'язковим елементом став нагляд члена губернського правління, казенної палати та стряпчого казенних

справ [22, с. 382]. Застосовувалася складна процедура згідно з указом від 4 січня 1808 р. «Про порядок розміну земель казенних селян з поміщиками». У документі йшлося про знищення черезполосиці між казенними селянами та поміщиками, які подавали спільне прохання до казенної палати, після схвалення якої воно надходило до губернатора. Останній, щоб не допустити зловживань, зобов'язаний був відрядити члена губернського правління чи якого-небудь іншого цивільного чиновника та члена казенної палати, щоб вони разом зі стряпчим казенних справ прибули на місце, переконалися про вигідність для казни та отримали згоду усіх селян. Далі план з описом надавався губернатору, який робив заключення та, погодивши його з казенною палатою, надсилав документи до міністра фінансів, а вже той подавав царю [21, с. 5]. Слід зазначити, що верховна влада намагалася не відступати від «Положення про розмежування...» 1810 р. навіть у разі, здавалося б, логічних звернень: у 1812 р. було відмовлено депутатам від католицької церкви бути присутніми під час розмежування маєтків приватних осіб від церковних на підставі того, що в Положенні зазначено, що духовні маєтки, як і казенні, захищалися трьома чиновниками [23, с. 485–486].

За гострої потреби та нестачі чиновників для розмежування дозволялося залучати членів обох департаментів головних судів; губернському стряпчому казенних справ дозволялося обмежитися повітовими межовими установами в губернському місті, а на місцях достатньо було й повітових стряпчих; наказано бути духовним депутатам за розмежування їх маєтків від казенних чи поміщицьких володінь. Запроваджувалося оплатне подання звернень і скарг на гербовому папері. Підкреслювався високий статус межових судів, яких зрівняли з губернським правлінням (останньому заборонялося подавати укази, а лише повідомлення). При розборі судами першої інстанції казенних справ наказувалося, щоб були присутні губернські чиновники та стряпчі. Було заборонено призначати адвокатів для захисту казенного майна [24, с. 296–300]. Практика відрядження членів головного суду паралізувала його роботу. В 1817 р. Сенат, після звернення Литовсько-Гродненського та Мінського губернських правлінь, дозволив розглядати казенні справи за участю повітових казенного землеміра та стряпчого. У разі важливості справи потрібно було відряджати губернських чиновників, причому оплата прогінних здійснювалася за казенний рахунок лише з казенних маєтків, а старостинські, едуа-

ційні, духовні оплачувалися приватними особами. Що ж до розмежування міських земель, то допускалася участь їх арбітра або повіреного разом з губернськими чиновниками [25, с. 446–447]. Питання казенних лісів було врегульоване Сенатом у 1822 р., коли за вимогою повітових межових судів наказувалося бути присутніми лісовому чиновнику [27, с. 677–678].

Особливістю межового судочинства стала участь чиновників під час розмежування тих колишніх казенних маєтків, які були пожалувані приватним власникам. Очевидно, що це здійснювалося для охорони їх прав. У 1818 р. в Сенаті розглядалася справа за скаргою повіреного поміщиці Марії Соболевських та її сина графа Генріха Забелли на незаконні дії межових судів Литовсько-Віленської губернії. Під час розмежування не були присутні чиновники та стряпчий, тому Сенат наказував губернському правлінню, щоб у ході таких справ не порушувався порядок розгляду, справи обов'язково надходили на ревізію [26, с. 190, 195].

Ймовірно, зловживань було настільки багато, що 21 березня 1823 р. були зупинені дії межових судів Західних губерній з розгляду казенних справ. Ініціатором заборони виступило міністерство фінансів, яке, отримуючи з 1813 р. скарги та звернення, зробило висновок, що суди першої інстанції, яких відповідно до звернень утворилася велика кількість, розглядали справи без участі чиновників. Це призводило до втрати казенної власності, навіть такої, яка була законною декілька сторіч. Судді – приватні вотчинники – приймали рішення на основі пояснень власників. Межові суди, поєднуючи в собі владу судову та виконавчу, проводили свої рішення не через земську поліцію, а через своїх комісарів та землемірів. Отримавши казенні ліси, нові власники одразу ж їх безжалюбно вирубували та продавали. Головною ж проблемою була невідповідність межових судів губернському правлінню через сенатський указ, за яким губернське правління спілкувалося з повітовими межовими судами не указами, а повідомленнями [27, с. 854–855].

Були затверджені нові «правила гри». Зупинилися всі вироки межових судів по казенним справам, якщо вони не вступили в дію. По тим, що набрали законної дії і за якими присуджувалася казенна власність приватним власникам, накладалася заборона на продаж та заставу. Нових власників зобов'язали дати підписку про збереження цілісності майна, казенні палати наглядали за цим. За новими правилами, приватний власник

повинен був пред'явити позов до казенної палати, а вже та негайно мала призначити комісарів-чиновників і землеміра, що дозволяло розпочати розгляд справи в суді першої інстанції. Якщо за рішенням двох повітових межових судів буде відсуджуватися казенна власність, то без введення вироку в дію, справа надходила на ревізію до губернського межового суду. Якщо вирок затверджено одногосно, то це рішення набувало чинності², якщо ж хтось був проти, то справа надходила до Сенату, який приймав остаточне рішення. За вироком суду винуватці у втраті казенного майна повинні були сплатити збитки [27, с. 855].

У 1823 р. вимога про присутність чиновників та депутатів від духівництва в повітових межових судах була продубльована [27, с. 1210]. У 1824 р. наказувалося, щоб під час розгляду справ про казенні маєтки були присутні не повітові, а губернські казенних справ стряпчі [28, с. 456–457].

У 1825 р. ситуація з присутністю під час розмежування казенних маєтків повітових землеміра та стряпчого стала предметом розгляду Подільського губернського правління. Подільська казенна палата, врахувавши, що за попередній рік була вирішена 41 подібна справа, вимагала присутності лише повітових землеміра та стряпчого, а Подільський губернський межовий суд наполягав на присутності хоча б одного чиновника. Використовуючи сенатський указ 13 червня 1817 р., було вирішено делегувати лише одного губернського чиновника, який разом з повітовим землеміром повинен захищати казенні інтереси. Асесору губернського правління Зінченку, відрадженому до губернії для особливих слідчих справ, доручалося займатися межовими справами у Вінницькому, Балтському та Могилівському повітах; раднику Кельхнеру – у губернському межовому та Кам'янецькому повітовому судах; засідателю цивільного департаменту Подільського головного суду Жабоклицькому – в Ушицькому, Проскурівському, Летичівському та Літинському повітах; асесору казенної палати Хелмінському – у Брацлавському, Гайсинському, Ольгопільському та Ямпільському повітах. Наказувалося одразу ж приступити до роботи та захищати казенні інтереси [12, арк. 1455–1456].

² У 1825 р. відбулося уточнення, що рішення губернського нормального апеляційного суду вступає в дію у тому разі, якщо від казни нічого не відсуджується, а у разі відсудження справа надходить на ревізію до Сенату. До призначення особливих чиновників при казенних палатах мали використовуватися повітові стряпчі та землеміри [29, с. 67–68], що й було підтверджено згодом з відміною указу 1823 р. у частині призначення особливих чиновників від казенної палати [29, с. 617–618].

Для розгляду казенних справ у губернському апеляційному нормальному суді запрошувався чиновник губернського правління. У 1824 р. після відповідного звернення до суду мав бути радник Подільського губернського правління Кельхнер [14, арк. 73]. Станом на 1837 р. існував чиновник Подільської казенної палати по межовим справам [16, арк. 1 зв.].

Як і у випадку з приватним розмежуванням, частина поміщиків спробувала переглянути результати попереднього розмежування. У 1820 р. Подільська казенна палата відмовляла Літинському межовому апеляційному суду у початку розмежування Думенківського староства³ з Новоколятинівським ключем з ініціативи поміщика, оскільки ця справа розглядалася раніше, і є рішення цивільного департаменту Подільського головного суду за 1812 р. Цікаво, що казенною палатою як докази використовувалися положення Литовського статуту та польських конституцій [6, арк. 18–19 зв.].

Станом на 1 вересня 1822 р. у Подільському губернському апеляційному нормальному суді перебувало вісім, у повітових межових судах 20 справ про розмежування казенних маєтків від приватновласницьких [13, арк. 37 зв.–46]. У Кам'янецькому повіті в квітні 1821 р. межовий суд першої інстанції провів два розмежування казенних сіл з маєтком с. Кульчєвці (339 кріпаків) поміщика Марковського. На користь поміщика було присуджено 189 дес. 1 159 саж. орної землі та лісів. Проте в апеляційному суді справа не була вирішена через неявку поміщика, який не надав пояснень [13, арк. 37 зв.–38].

Подібно до ситуації з підкоморськими судами характерною рисою було затягування справ.

³ Староство – у XIV–XVIII ст. адміністративно-господарські округи в королівщинах на українських землях. Поділялися на кілька категорій: гродові, негродові, пригродові, сумовні (ті, що перебували в заставному володінні), прикордонні. Першими за часом виникнення та суспільною значимістю є гродові староства, центром яких був замок (грод). Управління в них здійснював королівський намісник – староста, який очолював і суд. Королівські маєткові комплекси, що склалися з держань (найчастіше на правах доживоття) та володінь, переданих у заставу, – міст, містечок, сіл, війтівств, солтиств, і в яких не було гродів, отримали назву негродових або сільських староств. Їх державці, за традицією, теж звалися старостами, проте не мали права юрисдикції над привілейованою шляхтою. Територіальні межі староств не були сталими і змінювалися з волі короля та заслуг тих, кому вони передавалися у володіння. На українських землях староства набули особливо великого поширення. За так званою емфітевтичною (з грец. довготривала спадкова оренда) реформою 1775 р. передбачалося поступове припинення роздачі староств. Вони переходили в розпорядження скарбового департаменту Постійної ради і передавалися нею в довготривалу (на 50 років) оренду особам, які пропонували більш вигідні умови. Сеймова Конституція 1791 р. проголосила повний розпродаж королівщин [18].

З архівних даних за 1822 р. стає зрозумілим, що своєрідним «довгожителем» була справа про розмежування казенних лісів трьох сіл з приватними власниками (599, 605 та 731 кріпак) в Ольгопільському повіті, яка розпочалася в 1804 р. Справа затягувалася (очевидно через позицію влади. – авт.) через відсутність планів угідь приватних власників, які не надавала казенна палата за вимогою повітового суду з 1821 р. [13, арк. 41 зв.–42]. У Проскурівському повіті ще з 1807 р. була розпочата підкоморським судом справа про розмежування фонду Гродецького дівочого монастиря сестер милосердя с. Новий Світ (194 кріпаки) з п'ятьма власниками. На 1822 р. справа залишалася не вирішеною через неприбуття губернського чиновника [13, арк. 37 зв.–38]. З цієї ж причини було не вирішено справу з 1810 р. про розмежування Буцнівського староства (371 кріпак) Летичівського повіту. Цікаво, що чиновник повідомив суд першої інстанції, що він самостійно визначить термін з'їзду [13, арк. 38 зв.–39]. Не прибув казенний чиновник на розгляд справи по розмежуванню староства в с. Лисогірка (241 кріпак) із приватним власником. Вирок підкоморського суду був відмінений цивільним департаментом Подільського головного суду в 1816 р., але й через шість років справа не була вирішеною. Невідома доля розмежування (через відсутність відомостей з Брацлавського повітового межового суду за січневу третину), розпочатого ще підкоморським судом, Брацлавського староства (2 388 кріпаків) із приватними власниками, де однією зі сторін була власниця Немирівського ключа (9 495 кріпаків) графиня Софія Потоцька [13, арк. 41 зв.–42].

Справа про розмежування Брацлавського староства з Немирівським ключем графа Болеслава Потоцького виявилася нетиповою, але якщо затягування було звичним явищем, то поведінка казенних чиновників, які захищали інтереси приватного власника та самого суду, що опікувався казенними селянами, викликала запитання. Вперше розмежування Брацлавського староства з суміжними маєтками проводив у 1808 р. підкоморій Т. Зелінський разом з коронними чиновниками⁴. Результати розмежування з Немирівським ключем були прийняті сторонами. За відсутності апеляцій у 1812 р. інший підкоморій А. Радлінський під час проведення розмежування спрос-

⁴ Частина власників прийняла рішення підкоморського суду, інша подала апеляцію, але рішення залишили без розгляду, оскільки казна не могла відшукати привілею за 1588 р. короля Стефана (Баторія) на пустку [9, арк. 4 зв.].

тив лінії під час насипання копців. Казенні селяни Бугакова втратили декілька моргів орної землі й угідь. У 1821 р., до завершення десятирічного терміну, селяни оскаржили це рішення. Межовий суд першої інстанції приступив до розгляду справи лише в 1831 р. і разом з чиновником Левицьким та окружним лісничим Шендевандом відхилив прохання селян [7, арк. 13]. Загалом справи з Брацлавським староством не вирішувалися, тому казенні чиновники висловили думку, що потрібно провести розмежування староства з усіма приватними власниками [9, арк. 5].

Очевидно, що саме губернський межовий апеляційний суд створив спеціальний Брацлавський межовий виділовий (в оригіналі «ввыделовый», тобто такий, що мав виділити частину землі; у літературі не згадується. – авт.) апеляційний суд для розгляду всіх справ Брацлавського староства через втрату довіри до місцевих суддів. До його складу було включено посадовців Гайсинсько-Ольгопільського межового суду [10, арк. 14]. Скандал вибухнув 5 вересня 1833 р., коли Брацлавський межовий апеляційний суд отримав указ з Подільської губернської межової установи. Повідомлялося, що казенна палата скаржилася на повітовий межовий суд, що той без присутності чиновника Левицького та повітового стряпчого вирішив справу про спірні межі Брацлавського староства з приватними маєтками. На своє виправдання суд прослідкував хронологію подій та звинувачував Левицького в затягуванні справи. Після 1831 р. справа надійшла до виділового суду, який повідомив губернський межовий суд, що казенний чиновник допускає втрати казни. Тоді Левицький у 1832 р. спочатку спробував невдало дати відвід суддям (на той момент суддями вже були відставний капітан І. Бохенський, який не мав власності в повіті, та Колодзинський, маєток якого не мав спільних кордонів з Брацлавським староством), а коли це не вдалося, то відмовився підписувати рішення. Оскільки справа вирішувалася по указу та журналу, то й чиновника не чекали, а провели розмежування, за яким селяни отримали половину спірних земель. Справу було надіслано до губернської установи в грудні 1833 р. [7, арк. 12 зв., 13 зв.–14, 17 зв.]. У цьому ж році під час розмежування казенних селян с. Яструбинці з Брацлавським староством Левицький не прибув і нічого не повідомив [7, арк. 10 зв.–11 зв.].

З іншого боку, у 1833 р. відбулося унікальне явище – Брацлавський межовий апеляційний суд визнав вірним рішення судді першої інстанції

Шимона Веллмана про накладення штрафу в розмірі 100 кіп литовських грошей (1 500 злотих срібних або 225 руб. сріблом) згідно з «Положенням про розмежування...» 1810 р. (§ 30 відділення IV) на поміщика графа Б. Потоцького за нескладання у належний строк документів. Тому суд звертався до Брацлавського земського суду, щоб той стягнув у десятиденний термін гроші з Немирівського ключа та надіслав до суду, звідки вони мали бути передані казенним селянам Бугакова як компенсація за довгий термін розгляду та для сплати казни за негербовий папір і мито. Проте земський суд нічого не робив, і ще двічі межева установа зверталася до губернатора та губернського правління, щоб ті вплинули на суд [7, арк. 5, 10 зв., 14 зв.–15].

У 1835 р. Брацлавський межовий суд повідомляв, що не знає про стан розгляду справ виділовим судом, лише відомо, що через великий сніг було перенесено розгляд справи на 20 квітня (невідомого року. – авт.), у зв'язку з чим просили губернський межовий суд призначити інший склад [10, арк. 14 зв.]. У відповідь на указ Подільського губернського межового суду від 6 листопада 1835 р. про негайний розгляд справ, пов'язаних з казенним інтересом, межовий суд Брацлавського повіту відповів, що в минулому році у його провадженні було три справи, пов'язані з Брацлавським староством: дві – з приватними власниками (граф Б. Потоцький та власники с. Михайлівка) та одна з казенними селянами с. Яструбинці [10, арк. 14]. У 1835 р. Брацлавський межовий суд не займався розмежуванням Брацлавського староства. Ця справа розглядалася виділовим судом. Хоча було наказано суміжним власникам подати всі наявні документи, вони цього не зробили [9, арк. 14 зв.].

З 1811 р. тягнулася справа про розмежування Вінницького староства з приватним маєтком Я. Грохольського в с. Комарів (316 кріпаків) Брацлавського повіту. Справа була невирішена через непредставлення документів від староства [9, арк. 40 зв.–41]. Через неподання документів колишнім адміністратором Вінницького староства Держком суд першої інстанції не міг розпочати розгляд справи про розмежування з маєтком приватного власника в с. Лука (401 кріпак) [13, арк. 41 зв.–42]. З 1819 р. у Вінницькому повіті розмежовувався маєток у вже згаданому с. Лука поміщика К. Загорського від двох казенних сіл та одного придбаного в казни. Губернське правління наказало губернському чиновнику, депутату О. Ницевичу, знаходитися в повіті під час меж-

ових справ та після закінчення чергової справи повідомляти про свій приїзд, але ще нічого не було зроблено [13, арк. 40 зв.–41].

Особливістю межових справ було небажання окремих сторін процесу бути учасниками судового процесу. Причинами цього були відсутність письмових документів і користування спірними угіддями. Ситуація ускладнювалася, коли розмежовувалися казенні маєтки та/або пожалувані, які вимагали присутності чиновників. Взірцем такої справи стало трагікомічне розмежування маєтку чотирьох братів Кожухівських с. Кожухів Літинського повіту (володіння виводилося з привілею короля Сигизмунда 1527 р.), розпочате ще в 1818 р. 15 вересня (п'ятниця) 1833 р., згідно з розпорядженням Літинського межового апеляційного суду від 30 травня цього ж року до с. Кожухів прибув межовий суддя Й. Васютинський. Одночасно прибули чиновник казенної палати титулярний радник Мудрий та окружний лісничий титулярний радник Шендевант. Всі розмістилися в будинку межового судді Ф. Кожухівського, який не брав участі в процесі. Сторонами були вотчинник Новокостянтинівського маєтку Ярошинський, Хмільницького – граф О. Кушелев-Безбородько та власники казенних маєтків Думенківського та Чудинівського староств. Хоча апеляційний суд повідомив усі сторони, проте крім позивачів, ніхто не прибув, тому засідання перенесли на наступний ранок. Суд регулярно переносив засідання на наступний день (17 вересня була неділя і суд не працював). Лише 19 вересня прибув повірений від хмільницького власника, 20 вересня ніхто не прибув, 21 вересня управитель Чудинівського староства Михайловський просив про відстрочку, але суд йому відмовив. 22 вересня теж ніхто не з'явився. Тому наступного дня брати Кожухівські, переконавшись, що нікого не буде, самостійно попросили перенести справу, щоб не утруднювати суд. Справу перенесли на 15 травня 1834 р., оскільки 2 жовтня чиновник Мудрий повинен був розмежовувати с. Сальницю [5, арк. 291–293].

Справа мала продовження і 15 травня 1834 р.: суд і представники від казни (в тому ж складі) прибули до с. Кожухів. 16 травня ніхто не з'явився. Наступного дня прибув повітовий стряпчий Нагорний для захисту казенних інтересів, але оскільки не було присутніх сторін справи, то він повернувся до роботи (22 км в один бік). Цього дня суд востаннє повідомив сторони про своє засідання, пригрозивши самостійно приступити до розгляду. Через день власник Думен-

ківського староства Балицький повідомив, що захворів і прислав старожилих селян для показу меж. Одночасно він зазначав, що при передачі йому староства від казни ніяких документів йому не було надано (курсив. – авт.). Сторони то не з'являлися: то повідомляли про свої хвороби, то повірені колезькі регістратори від Ярошинського – П. Пухальський та Хмільницького і Чудинівського староств І. Радзійовський – просили перенести справу на пізніший час. Проте суд першої інстанції та Кожухівські наполягали на розмежуванні. 25 травня сторонам було наказано представити арбітрів. Позивачі виставили арбітром колишнього підсудка та межового суддю Вінницького повіту Й. М[нерозбірливо, ймовірно Малуя. – авт.] і просили після складання присяги допустити його до участі в розгляді справи. Проте відповідачі не могли (очевидно, що й не хотіли. – авт.) знайти арбітра. Суд неодноразово переносив свої засідання, і 29 травня Ярошинський оголосив про відсутність арбітра та перенесення справи на 20 серпня. У цей же день про своє бажання бути учасником процесу оголосив повітовий землемір Францевич для захисту казенних інтересів. Розв'язка наступила 31 травня, коли через відсутність арбітра (крім Ярошевського інші взагалі не фігурували) суд першої інстанції прийняв рішення перенести справу на 20 серпня 1834 р., з чим змушені були погодитися Кожухівські. Проти відстрочки марно протестували чиновник казенної палати й окружний лісничий, посилаючись на чітке розпорядження губернського керівництва про завершення справи. 20 серпня 1834 р. суд з'їхався вчергове, але з'ясувати, чим закінчився розгляд справи не вдалося [5, арк. 293 зв.–302 зв.]. У 1839 р. від повітового стряпчого Трусевича надійшла повістка до Кожухівських, що їхній маєток повертається їм з казенного володіння⁵, й наказувалося не вчиняти ніяких дій [5, арк. 250]. Губернська влада намагалася не допустити втрат казенної власності. У 1829 р. було проведено розмежування Вінницького староства з володіннями суміжних приватних власників. Було насипано копці вінницьким межовим суддею Гутовським у присутності казенних чиновників – губернського лісничого Ржевуського та літинського повітового землеміра Сковерського. Проте під час ревізії казенні селяни оголосили, що вони втратили частину земель. Одразу ж Подільський

⁵ 14 квітня 1836 р. Міністерство фінансів повідомляло про конфіскацію маєтку (781 кріпак) Юзефа Кожухівського за участь у Листопадовому повстанні [2, с. 508–509]. Не вдалося з'ясувати обставин цієї справи.

губернський нормальний суд надіслав для перевірки меж свого суддю С. Чайковського⁶ разом з кам'янецьким повітовим землеміром Левицьким. Проте інформація не підтвердилася, і на доказ для затвердження було подано до губернського межового суду протокол спільних дій, журнал і два плани землеміра [4, арк. 1–3].

Окрім казенних маєтків, фундушів, староств та маєтків, придбаних від казни, влада захищала інтереси міщанства. У Вінницькому повіті на 1822 р. було дві справи по розмежуванню маєтку П'ятничани (384 кріпаки) поміщика М. Грохольського від хуторів вінницького міщанина Є. Кучеренка та спадкоємців І. Радкевича. Через непризначення суддів до суду першої інстанції справи не були розглянуті [13, арк. 39 зв.–40]. Суд першої інстанції разом з губернським чиновником зробили спробу 16 жовтня 1821 р. розмежувати повітове місто Ушицю з маєтками приватних власників. Через непередставлення міщанами документів термін засідання було перенесено на 1 травня 1822 р. (результат з'їзду невідомий. – авт.). У Могилівському, Гайсинському та Балтському повітах були відсутні справи такого виду [13, арк. 42 зв.–43]. У 1835 р. мали надати документи брацлавські міщани про розмежування з Брацлавським староством. Коли в липні вони нічого не подали, то суд звернувся до градської поліції, щоб та наполягла на виконанні припису, та призначив термін на серпень. Але поліція відповіла, що суд не мав права надавати такі запити. Самі ж міщани пояснили, що документи надіслані по цій же справі під час звернення до імператора у березні 1834 р. [10, арк. 4–4 зв.]

З восьми справ, які надійшли з повітових межових судів по апеляції до Подільського апеляційного нормального суду, у 1818 р. була вирішена повітовою судовою інстанцією одна, у 1819 р. – чотири, у 1820 – одна та в 1821 р. – дві. Губернським судом одна справа залишалася невирішеною через втрату документів, дві – через неявку губернських чиновників, п'ять надійшли з Подільської казенної палати 7 січня 1822 р., по них складався екстракт (більше семи місяців. – авт.) Лише в одному випадку від казенного села

⁶ Відставний капітан Семен Чайковський з власності мав у губернському місті кам'яний будинок. У 1805 р. закінчив Львівський університет та вступив на російську військову службу. У 1814 р. був звільнений через хворобу. З 1815 р. перебував на цивільній службі в штаті канцелярії подільського військового губернатора чиновником з особливих доручень. У 1826 р. після розформування штату військового губернатора обраний до складу суду [15, арк. 47 зв., 52, 126 зв.–127].

було відчужено 2 дес. 2 318 саж. орної землі та 7 дес. 1 652 саж. дрібних лісів [13, арк. 43 зв.–46].

У 1840 р. про розмежування казенних маєтків з приватновласницькими запитував у Брацлавському межовому апеляційному суді начальник Вінницького управління державного майна Баранов. Але остання справа у цьому суді була вирішена в 1835 р. та відправлена на ревізію до Подільського губернського межового суду [11, арк. 5].

Таким чином, верховна влада контролювала процес розмежування казенних, пожалуванних та духовних маєтків від власності дворян. Обов'язкова присутність казенних чиновників під час розгляду справ повинна була гарантувати збереження казенної власності. Проте досить часто місцеве дворянство робило спробу збільшити своє землеволодіння за рахунок казенної власності. Якщо ж це не вдавалося, а приватні власники вже користувалися спірними угіддями, то процес всіляко затягувався. Чиновники були перевантажені роботою, в умовах затягування процесів ефективність їх роботи по розмежуванню була вкрай низькою. Очевидно, що траплялися підстави підозрювати чиновників у корупції через відстоювання інтересів приватних власників, як у випадку з графом Б. Потоцьким. Інколи суд ставав на бік селян, захищаючи їхні інтереси. Також казенні чиновники відстоювали інтереси міщанства під час їх розмежування з поміщиками.

Взаємовідносини з владою. Від успішності взаємодії межових судів з місцевою владою залежала ефективність процесу розмежування в губернії. Постійною проблемою для місцевої влади стала низька виконавська дисципліна. У 1815 р. Сенат дещо зменшив автономність межових судів, зобов'язавши їх звітуватися про вирішені та невіршені справи повітовому стряпчому. Відомості про казенні справи подавалися губернському прокурору (28 листопада 1824 р. до Подільського губернського нормального суду надійшло розпорядження про збільшення терміну переглядів журналів та протоколів засідань з одного до трьох днів [14, арк. 29]). У лютому 1825 р. стурбований невиконаннями доручень подільський цивільний губернатор М. Грохольський надіслав пропозицію (фактично указ. – авт.) по всіх повітових установах губернії (у тому числі до Вінницького межового апеляційного суду) про встановлення термінів надання відповідей: два тижні – Балтський, Ольгопільський і Гайсинський повіти, 9–10 днів – решта повітів. Покаранням мало стати надсилання чиновників по естафеті за рахунок винуватців [3, арк. 73].

Для наведення порядку губернські межові суди отримали право накладати на повітові межові суди штрафи за невиконання указів і повільність та віддавати суддів й інших чиновників під суд. Цікаво, що за конституцією 1776 р. передбачалося покарання у трьох випадках: ухилення від з'їзду на місце без законних причин, пропущення визначених для судів порядку реєстрів і невиконання рішень, інші погіршності. Тому було наказано виконувати всі розпорядження губернської установи [27, с. 56–57].

Аналіз рішень [хоча це скоріше листування – авт.] Проскурівського межового апеляційного суду за 1837 р. свідчить, що з 16 вихідних документів три були відомостями до губернського межового суду та губернатора про кількість справ; два – відповідями на вимогу надати відомості про наявність межових справ з казенними маєтками; чотири – вимагали надати інформацію про джерела фінансування установи; по одному – про відсутність отриманих казенних мит за попередній рік; формулярні списки; для затвердження до губернського правління книга для запису звернень тих, хто бажав розмежуватися; перероблялася книга руху коштів. Безпосередньо до роботи межового суду можна віднести наступні документи: повідомлення про перенесення терміну з'їзду суду першої інстанції у зв'язку з перепризначенням судді; стягнення з позивача – поміщика, який бажав поновити свої межі, 5 руб. асигнаціями та 1 руб. міддю (кошти надсилалися до повітового казначейства). Цікавою видається інформація до повітового стряпчого, що в 1836 р. жодних справ не надходило, єдина – між приватними власниками тривала ще з 1834 р., у 1837 р. була вже згадана справа про поновлення меж [16, арк. 1–5].

У складних випадках повітові межові апеляційні суди зверталися до казенної палати за роз'ясненнями, а вже та давала відповідь губернському межовому нормальному суду. У 1830 р. з губернського до повітового межового суду надійшла відповідь про розгляд справи Літинського староства, яке було пожалуване у вічне володіння полковнику Альтіну та продане колезькому асесору Жавроцькому. Ще в 1826 р. Жавроцький звернувся до Літинського нижнього суду, щоб розмежування проводилося особливою комісією (тобто з залученням представників від казни). Губернський суд запитував, чи є ще такі справи та чи отримували в 1829 р. повідомлення з губернського правління про розмежування особливою комісією [5, арк. 31–32].

Верховна влада обмежувала юрисдикцію межових судів безпосередньо колом їх завдань. У 1832 р. до Подільського губернського межового суду було надіслано указ, що справи щодо підтоплення млинів не підпадають під компетенцію межових судів. Тому в 1833 р. Брацлавському повітовому апеляційному суду було наказано, щоб суд першої інстанції призупинив розгляд справи між надвірною радницею М. Чертмановою з власником Брацлавського староства М. Козловським та повернув сторонам документи під розписку [9, арк. 2–2 зв.].

Очевидно, що влада готувалася до нових сценаріїв з межовими судами регіону. У січні 1838 р. з Подільського губернського межового суду надійшов указ до повітових межових установ з вимогою зібрати дані про всі поміщицькі мастки губернії з поділом на дві категорії: повністю обмежані та частково необмежані. Одночасно було призначено на 27 червня 1838 р. загальний з'їзд суддів [детальну інформацію не вдалося відшукати. – авт]. З іншого боку, на виконання указу про перейменування на російський лад усіх назв лише в 1838 р. видано розпорядження змінити печатку (напис польською мовою змінювався російським) [16, арк. 7 зв.–8].

Одним із засобів впливу на роботу судів могло б стати державне фінансування повітових межових установ. Проте, згідно з «Положенням про розмежування...» 1810 р., вони не фінансувалися. Протягом 1837 р. від Проскурівського межового апеляційного суду чотири рази вимагалось пояснення про фінансування установи. У відповідях зазначалося, що секретар отримує жалування від голови та членів суду, за приміщення сплачував голова [16, арк. 4–4 зв.]. У 1838 р. суд повідомляв Подільському губернському правлінню, що голова Маковський не отримував і не отримує ніякого жалування, а має маєток Олешківці цього ж повіту. Через відсутність коштів суд відмовився від підписки газети «Русский инвалид» [16, арк. 6 зв.–7]. У 1840 р. на запит в. о. повітового стряпчого Брацлавський повітовий межовий суд повідомляв, що не отримує жодних коштів на жалування, канцелярію, утримання приміщення й архів [11, арк. 5].

Система межового судочинства в Західних губерніях була скасована 24 червня 1840 р. [30, с. 443–445]. 7 вересня 1840 р. Брацлавський повітовий межовий суд отримав відношення Подільського губернського правління від 4 вересня про скасування межових судів. На запитання суду, чи продовжувати розгляд справи,

розпочатої у травні, було отримано відповідь про припинення всіх справ з 9 вересня. Справи й документи повітових установ передавалися до повітових судів, губернського межового суду – до цивільної палати. Книги законів, печаті та формулярні списки надсилалися до губернського правління. Безпосередньо все передавав секретар [11, арк. 8 зв. 9 зв., 11–11 зв.].

Стосунки межових судів з верховною та місцевою владою були непростими. Спроби за допомогою регулярного звітування та листування з підпорядкуванням губернському межовому суду поставити під певний контроль межову систему наштовхувалися на опір з боку суддів. Основна причина полягала не лише в розумінні місцевою елітою необхідності незалежності судів, але й у відсутності фінансування, що викликало додаткові витрати для голови та членів на канцелярію, оплату роботи канцеляристів, упорядкування архіву та винаймання приміщення.

Висновки. Таким чином, верховна влада запровадила в частині Західних губерній Російської імперії межову систему, юрисдикція якої розповсюджувалася на розмежування масток приватних власників та казенних володінь від приватновласницьких. У частині встановлення меж приватних володінь держава проводила чітку політику невтручання в партикулярні справи. Запропонувавши чітку форму судового процесу з системою покарань, вона сподівалася на швидке проведення розмежування. Проте насправді лише у разі згоди всіх сторін цей процес був нетривалим. Якщо ж якась зі сторін через користування спірними угіддями або проблемами з документами не бажала розмежування, то процес затягувався на роки й десятиріччя. Очевидно, що межові судді допускали зловживання, але звернення поміщиків про нагляд стряпчими за суддями та розмежуванням було відкинуто. З іншого боку, така політика верховної влади переконувала місцеве дворянство у домінуванні в судовій сфері та примиряла з російською присутністю.

Проте невтручання в партикулярні справи не означало повторення такої ж ситуації з казенною власністю. Верховна влада зробила обов'язковою присутність чиновників не лише тоді, коли справа стосувалася безпосередньо казенної власності, але і староств, фундушів, придбаних від казни масток і землеволодінь міщанства. Прогнозовано, що дворянство намагалось збільшити своє землеволодіння за рахунок казенної власності. Якщо ж це не вдавалося, то справа затягувалася на тривалий строк, причому до порушників не

застосовувалися каральні санкції. Пояснення полягає в небажанні влади йти на конфлікт з місцевою елітою заради збереження лояльності.

Російська влада намагалася впорядкувати систему документообігу та посилити виконавчу дисципліну межових судів. Не виділяючи коштів повітовим межовим судам на утримання суддів, канцеляристів, винайм приміщення та діловодство, від

голови суду постійно вимагали звітів, формулярних списків і відповідей по казенним справам. Це призводило до небажання частини посадовців добросовісно виконувати свої службові обов'язки. Загалом же межова система, яка була своєрідно модернізованою попередньою підкоморською, не вписувалася в концепцію Миколи I щодо скасування регіональних відмінностей, тому в 1840 р. була ліквідована.

Список літератури:

1. Акманов А.И. Межевые работы на башкирских землях в конце XVIII–XIX вв. *Вестник Башкирского университета*. 2012. Т. 17. № 1(1). С. 731–733. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/mezhevye-raboty-na-bashkirskih-zemlyah-v-kontse-xviii-xix-vv>.
2. Бовуа Д. Гордиев узел Российской империи: Власть, шляхта и народ на Правобережной Украине (1793–1914) / Пер. с фр. М. Крисань. Москва : Новое литературное обозрение, 2011. 1008 с.
3. Держархів Вінницької обл. (Державний архів Вінницької області). Ф. 484. Оп. 1. Спр. 14. 77 арк.
4. Держархів Вінницької обл. Ф. 484. Оп. 1. Спр. 25. 48 арк.
5. Держархів Вінницької обл. Ф. 489. Оп. 1. Спр. 1. 499 арк.
6. Держархів Вінницької обл. Ф. 489. Оп. 1. Спр. 2. 527 арк.
7. Держархів Вінницької обл. Ф. 489. Оп. 1. Спр. 3. 18 арк.
8. Держархів Вінницької обл. Ф. 515. Оп. 1. Спр. 3. 18 арк.
9. Держархів Вінницької обл. Ф. 515. Оп. 1. Спр. 4. 25 арк.
10. Держархів Вінницької обл. Ф. 515. Оп. 1. Спр. 5. 15 арк.
11. Держархів Вінницької обл. Ф. 515. Оп. 1. Спр. 6. 12 арк.
12. Держархів Хмельницької обл. (Державний архів Хмельницької області). Ф. 120. Оп. 1. Спр. 3043. 1745 арк.
13. Держархів Хмельницької обл. Ф. 134. Оп. 1. Спр. 35. 288 арк.
14. Держархів Хмельницької обл. Ф. 134. Оп. 1. Спр. 77. 241 арк.
15. Держархів Хмельницької обл. Ф. 134. Оп. 1. Спр. 112. 153 арк.
16. Держархів Хмельницької обл. Ф. 594. Оп. 1. Спр. 3. 20 арк.
17. Кавелин С.П. Межевание и землеустройство. Теоретическое и практическое руководство. Москва : Издание магазина «Правоведение» И.К. Голубева, 1914. 339 с.
18. Майборода Р.В. Староство. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Starostvo>.
19. Малиновский Ф.Л. Исторический взгляд на межевание в России до 1765 г. Санкт-Петербург : Типография А. Сычева, 1844. 168 с.
20. Некрасов Ф.Г. Межевание земель в России: (Межевые законы): Конспект. излож., приспособл. для первоначального общего ознакомления с рус. межеванием. Москва : скл. у авт., 1915. 141 с.
21. Полное собрание законов Российской империи (далее – ПСЗ). 1-е собр. СПб., 1830. Т. 30 (1808–1809). 1402 с.
22. ПСЗ. 1-е собр. СПб., 1830. Т. 31 (1810–1811). 942 с.
23. ПСЗ. 1-е собр. СПб., 1830. Т. 32 (1812–1814). 1105 с.
24. ПСЗ. 1-е собр. СПб., 1830. Т. 33 (1815–1816). 1171 с.
25. ПСЗ. 1-е собр. СПб., 1830. Т. 34 (1817). 956 с.
26. ПСЗ. 1-е собр. СПб., 1830. Т. 35 (1818). 672 с.
27. ПСЗ. 1-е собр. СПб., 1830. Т. 38 (1822–1823). 1352 с.
28. ПСЗ. 1-е собр. СПб., 1830. Т. 39 (1824). 688 с.
29. ПСЗ. 1-е собр. СПб., 1830. Т. 40 (1825). 629 с.
30. ПСЗ. 2-е собр. СПб., 1841. Т. 15 (1840). 855 с.
31. Смирнов Г.С., Смирнов С.С. Организация генерального межевания в России. *Социум и власть*. 2009. № 1 (21). С. 104–110. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/organizatsiya-generalnogo-mezhevaniya-v-rossii>.
32. Смирнов Г.С., Смирнов С.С. Организация специального межевания в России. *Социум и власть*. 2010. № 1 (25). С. 106–111. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/organizatsiya-spetsialnogo-mezhevaniya-v-rossii>.

Shevchuk A.V. JURISDICTION AND SOCIAL VALUE OF THE BORDER COURTS OF THE PODOLIA GOVERNORATE (1814–1840)

The establishment of the boundary system in the Western provinces of the Russian Empire began at the request of the local nobility by the approval of “Regulations for the delimitation of the Lithuania-Vilna Governorate” in 1810. In 1814 this system was extended to the Podolia Governorate. In each district the Border court was set up. In 1818 the Podolia provincial appellate court was created, whose decision was final.

The jurisdiction of the Border courts was, first of all, in the delimitation of private estates. A clear process diagram was proposed that was successful if both parties were interested in a quick resolution of the case. In fact, the supreme power did not interfere with the private delineation, which was due to delaying the processes.

The state allowed landowners to independently resolve their land disputes, but all that involved state property, needed close attention because of the desire of local landowners to increase their land. Given that the composition of the border court was formed from the local nobility, a separate procedure was introduced to distinguish between noble and state estates (village headman's, framework, spiritual, etc.). An obligatory element was the supervision of a member of the provincial government, the state chamber and the state solicitor.

Relations between the border courts and the supreme and local authorities were complicated. Attempts, with the help of regular reporting and correspondence with the subordination of the provincial border court to control the border system, faced resistance from the judges. This led to the reluctance of some officials to perform their duties in good faith.

In general, the boundary system, which was originally modernized by the previous pidcomorious, did not fit into the concept of Nicholas I regarding the abolition of regional differences, therefore, in 1840, was abolished.

Key words: *Podolia Governorate, Russian Empire, system of Border courts, delineation of state and private estates, loyalty of the local elite.*